

"Οχι μόνον ή κατηγορία τοῦ ὑπάρχειν ἀλλὰ καὶ ή κατηγορία τῆς αἰτιότητος εἶναι μὲν a priori, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Kant, ἐλέγχεται δῆμος διὰ τῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν ἐγένετο δοθῆ ἢ δχι ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, ἐὰν ή αἰτία, τὴν ὅποιαν ἡμεῖς φανταζόμεθα ὡς τοιαύτην, εἶναι πραγματικὴ αἰτία, τοῦτο μόνον ή ἐμπειρία μᾶς διδάσκει. Ἐπειτα ή βίωσις τῆς αἰτιότητος δὲν εἶναι μόνον θέσις τοῦ λογικοῦ, ἀλλὰ πρέοχεται καὶ ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς δράσεώς μας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων της. Τὴν αἰτιότητα τὴν βιοῦμεν ἐνστικτωδῶς, διότι βλέπομεν τὰς πράξεις καὶ δράσεις μας ὡς αἰτίας παραγούσας ἀποτελέσματα εἰς τὸν προβιβλούντα ἡμᾶς κόσμον. Ἐπίσης καὶ αἱ κατηγορίαι δυνατότητος, πραγματικότητος καὶ ἀναγκαιότητος γίνονται ἀντιληπταὶ μὲ ἀμεσα βιώματα. Εχομεν διάφορον βίωμα διὰ τὸ δυνατόν, ἢ τὸ πραγματικόν.

'Ο Νεοκαντιανισμός, ὅστις ἥλπισε νὰ διασείσῃ τὸν ὑλισμόν, μὲ τὸ βῆμα ποὺ ἔκαμε πέραν τῆς Kantιανῆς Προτεροκρατίας ὠδήγησεν εἰς συμπεράσματα ὀλεθριώτερα καὶ τοῦ ὑλισμοῦ. Ἐξέθρειψεν ἓνα "Οντολογικὸν Μηδενισμόν, δ ὅποῖος δὲν ἔδυσκολεύθη νὰ μᾶς εἴπῃ, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἶναι ἐμφανίσεις ὀνείρου, εἰκόνες τῆς φαντασίας μας, «Fictions». 'Ο κοσμολογικὸς δῆμος οὗτος Nihilismus ἀπορρίπτεται καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ συνεπεστέρου θετικισμοῦ. Τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρικῆς ἔρευνης περὶ συνθέσεως τῆς ὕλης, περὶ φωτός, περὶ ἥλεκτρουσμοῦ δὲν ἀνέχονται τοιούτους ἴσχυρισμοὺς περὶ χάους ἐν τῇ φύσει, ἢ δὲ Βιολογία καὶ ή Γενετικὴ μετὰ μακρὰς ἀρεύνας ἡσθάνθησαν ἔαυτὰς ὑποχρεωμένας νὰ δεχθοῦν, ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ζωῆς ἀπὸ τοῦ πρωτοζῷου καὶ πρωτοφύτου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει σκοπιμότης καὶ ἀνοδος. Δι' αὐτὸν καὶ οἱ πρόγονοὶ μας ἔδωσαν εἰς τὴν φύσιν τὸ ὄνομα «κόσμος».

'Ακόμη καὶ ἀν φαντασθῶμεν, ὅτι ὃ ἀνθρωπος θὰ ἔπαινε νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας, θὰ ἔξηκολούθουν νὰ διεξάγωνται μὲ νομοτέλειαν καὶ τάξιν αἱ μεταβολαὶ τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ζωῆκαὶ εἶδη θὰ ἡσθάνοντο ἔαυτὰ ἀμοιβαίως ὑπάρχοντα μὲ καθιωρισμένας μορφὰς καὶ τρόπον ζωῆς. Τὰ πτηνὰ θὰ ἔξηκολούθουν νὰ ψάλλουν τὸ ἔωθινόν των καὶ αἱ μέλισσαι καὶ αἱ χρυσαλλίδες νὰ προσελκύωνται ἀπὸ τὰ χρώματα καὶ σχήματα τῶν ἀνθέων.

5. Η ΓΝΩΣΙΣ ΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

Αἱ ἀντινομικαὶ μεταπτώσεις, τὰς ὅποιας ἐμφανίζει ή σκέψις μας

κατὰ τὴν λειτουργίαν της καὶ ἡ ἐναλλασσομένη παραμέρισις καὶ νέα ἐμφάνισις ἀντιθέτων ἵδεων ἐθεωρήθησαν ὡς οὖσι ὅδες στοιχεῖον τῆς γνώσεως. Ἀκριβῶς, εἶπον, γνῶσις εἶναι ἡ διαλεκτικὴ αὗτη πορεία τοῦ πνεύματός μας καὶ ἡ διαρκὴς ἐναλλαγὴ θέσεως καὶ ἀντιθέσεως.

‘Η διαλεκτική, τόσον ὡς μέθοδος ἀνθυδέσεως τοῦ ὅρθιοῦ, ὃσον καὶ ὡς τρόπος ἔκθεσεως διαιφόρων θεμάτων ἀρχίζει μὲ τὸν Πλάτωνα. Εἰς τοὺς πρωτότυπους διαλόγους ἐκείνου δὲ Σωκράτης ἀποκτᾷ γνῶσιν περὶ βασικῶν ἔννοιῶν διὰ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀγνοίας του περὶ αὐτῶν. “Οταν οὗτος διαπιστώῃ, ὅτι μία ἔννοια δὲν εἶναι ὅτι ἐνόμιζον εἴτε αὐτὸς εἴτε οἱ συνομιληταί του, τότε ἀκριβῶς, λέγει, ἀποκτᾷ ὁρθὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν πραγμάτων, ὑπερβαίνονταν τὴν ἀνεξέλεκτον κοινὴν δόξαν.

Ἐνῷοι πρώτοι Πλατωνικοὶ διάλογοι ἐμφανίζουν ἀντιθέσεις προσώπων, οἵ δψιμοι ἐμφανίζουν ἀντιθέσεις ἵδεων, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καθίσταται ἡ ἀνωτάτη διανοητικὴ προσπάθεια πρὸς ἀνύψωσιν ἐκ τῶν πραγμάτων εἰς τὰς ἴδεας.

Εἰς τοὺς μετὰ τὸν Πλάτωνα χρόνους δὲ ὅρος διαλεκτικὴ κατήντησε νὰ σημαίνῃ Λογική, εἴτε ὡς ἡ ἐλέγχουσα διανοητικὴ ἐργασία, εἴτε ὡς τό ὄνομα τοῦ σχετικοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲ “Ἐ γελος εἰσήγαγε τὴν θεωρίαν περὶ γενέσεως τῆς γνώσεως δι” αὐτοεκδιπλώσεως τῆς νοήσεως κατ’ ἀντιθετικὴν πορείαν. Ωθούμενος οὗτος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑπερβῇ τὴν διαρχίαν τῶν πρὸς αὐτοῦ φιλοσόφων, ἐμφανισάντων τὰς ἀντιθέσεις τύησις — ἔκτασις (Descartes), ὑλη — μορφὴ (Kant), ὑποκείμενον — ἀντικείμενον (Fichte), εἶναι — γίγνεσθαι (φυσιοδιφαι), ζητεῖ τὴν ἀρσιν τῶν ἀντιθέσεων δι” ἐπιτάσεως τῆς διαλεκτικῆς ἴδεας καὶ ἀνυψώσεως της εἰς ἀρχὴν τόσον γνωστικήν, ὃσον καὶ ὄντολογικήν. Οὗτος τονίζει, ὅτι πᾶσα ἔννοια καὶ πᾶσα ἀλήθεια ἔχει τρεῖς στιγμάς, ἥτις τρεῖς δψεις α) τὴν ἀφηρημένην ἥτις τὴν στιγμὴν τῆς διανοίας β) τὴν διαλεκτικὴν ἥτις τὴν στιγμὴν τοῦ ἀρνητικοῦ λόγου γ) τὴν θεωρητικὴν ἥτις τὴν στιγμὴν τοῦ θετικοῦ λόγου⁽¹⁾. Ἡ διάνοια εἶναι πεπερασμένη, οἵ δὲ διορισμοί της φθάνοντες εἰς τὸ ἄκρον ὅριόν των μεταβαίνονταν εἰς τὸ ἀντίθετον πρὸς αὐτούς. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν διαλεκτικὴν στιγμὴν τῆς λογικῆς. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἀρχὴ ἰσχύοντα καὶ διὰ τὴν διάνοιαν καθ’ ἑαυτὴν καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν

(1) Ἐ γέλος, Λογική § 79, Ἑλλην. μετάφρ. ὑπὸ Π. Γρατσιάτου, Αθῆναι 1915, σ. 53.

γνῶσιν καὶ διὰ τὰ πράγματα⁽¹⁾. Ὡς μετεωρολογικὴ πορεία π.χ. εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῶν τεσσάρων στοιχείων, τὸ δίκαιον εἰς τὸ ἄκρον του γίνεται ἀδικία, εἰς τὴν πολιτικὴν δὲ δεσποτισμὸς χωρεῖ πρὸς τὴν ἀναρχίαν καὶ εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν ἡ ἄκρα λύπη γεννᾷ τὸν γέλωτα⁽²⁾. Ὡς γνῶσις εἶναι μία πορεία, καὶ^{τό} ἦν ἡ θέσις πλουτίζεται διὰ τῆς ἀντιθέσεως καὶ ἐπανοψιδῶται εἰς τὴν ἐνότητά της διὰ τῆς συνθέσεως⁽³⁾.

Ὥλη ἀντίληψις τοῦ Ἐγέλου περὶ διαλεκτικῆς δὲν ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἔρῃ τὰς λογικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ κηρύξῃ τὴν σχετικότητα πάσης γνώσεως καὶ τὸν σκεπτικισμόν, ἀλλ᾽ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὰς κοσμοθεωρητικὰς ἀντιλήψεις του περὶ Ἀπολύτου Πνεύματος, ἐν τῷ δποίῳ τὰ πεπερασμένα εὑρίσκουν τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητά των. Διαλεκτικὴ εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ αὐτοεκδίπλωσις τῆς ἐννοίας. Ὡς ἀπόλυτος^{τό} Ιδέα δὲν ὑπάρχει μόνον αἰωνίως, ἀλλ᾽ εἶναι καὶ ἡ κυρίως ζῶσσα ψυχὴ διοκλήρου τοῦ κόσμου. Λότη ἔξελίσσεται καὶ^{τό} ἔαυτὴν διὸ ὅλων τῶν βαθμίδων τὰς δποίας ἐμπερικλείει. Ἐξωτερικεύει κατ' ἀρχὰς ἔαυτὴν μεταβαλλομένη εἰς φύσιν. Ἀπὸ φυσικὴ ἀναγκαιότης μεταβάλλεται εἰς ζωήν. Ἐν τέλει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λαμβάνει συνείδησιν ἔαυτῆς. Ὡς αὐτοσυνείδησις αὗτη ἐπιτελεῖται εἰς τὴν ἰστορίαν. Τελείως δύμως ἐπανέρχεται εἰς ἔαυτὴν ἡ Ιδέα διὰ τῆς Φιλοσοφίας καὶ μάλιστα διὰ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ ίδίου τοῦ Ἐγέλου. Ὡς δὲ διαλεκτικὴ ἐκδίπλωσις ἡ λαμβάνουσα χώραν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἰστορίαν, ἡ πρόοδος δηλαδὴ ἐκ τοῦ κατωτέρου πρὸς τὸ ἀνώτερον, εἶναι ἀπλῶς ἀποτύπωσις τῆς αὐτοεκδιπλώσεως τῆς ἐννοίας.

Ὥλη ἀμέσως μετὰ τὸν Ἐγέλον ἀκολουθήσασα κοινωνιοκρατικὴ κίνησις παρέλαβε τὴν θεωρίαν ταύτην περὶ διαλεκτικῆς καὶ στηρίξασα αὐτὴν ἐπὶ ὑλιστικῆς βάσεως διεμόρφωσεν ίδίαν θεωρίαν περὶ γνώσεως, τὸν ἀποκληθέντα διαλεκτικὸν ὑλισμόν. Θεμελιωταὶ τούτου ἐγένοντο οἱ Μαρκ καὶ Engels.

Εἰς τὴν Ἐγελιανὴν διδασκαλίαν περὶ διαλεκτικῆς ἐπηγένχθησαν αἱ ἔξης μεταβολαί. Πρῶτον ὡς ἀφετηρία τῆς διαλεκτικῆς πορείας ἐτέθη ἡ ὑλη καὶ ὅχι ἡ ίδέα. Δεύτερον ἡ λογικὴ ἀντίθεσις, ἡ ἀναφανομένη μεταξὺ ἐννοιῶν, μετεβλήθη εἰς ἀντίφασιν. Ὡς δὲ θεωρία ἐκτίθεται κυρίως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Engels «Διαλεκτικὴ τῆς φύσεως», «Lie and

(1) Αὐτόθι § 81 σ. 55.

(2) Αὐτόθι § 215, 225.

(3) Αὐτόθι § 215, 225 σ. 223, 228.

wig Feuerbach» και «Anti-Dühring».

Κατὰ τὸν Engels ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐγέλου πρέπει νὰ ἀντιστραφῇ. Δὲν εἶναι ἡ πορεία τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἀποτύπωσις τῆς πορείας τῆς Ἰδέας, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως ἡ πορεία τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἀνταύγεια τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου⁽¹⁾.

«Δὲν ἐπηρεαζόμεθα, λέγει, πλέον ἀπὸ τὰς δῆθεν ἀνυπερβλήτους ἀντιθέσεις τῆς παλαιᾶς Μεταφυσικῆς τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ διαφόρου, τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ τυχαίου. Γνωρίζομεν, δτι αἱ ἀντιθέσεις αὗται ἔχουν μόνον σχετικὸν κῦρος, δτι τὸ νῦν ἀναγνωρισθὲν ὡς ἀληθές ἔχει τὴν κεκρυμένην καὶ βραδύτερον ἀναφαιρομένην ψευδῆ πλευράν του, δπος καὶ τὸ νῦν ἀναγνωρισθὲν ὡς ψευδὲς ἔχει τὴν ἀληθῆ πλευράν του, δυνάμει τῆς ὁποίας ἥδυνατο καὶ προηγουμένως νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀληθές. Ἐπίσης, δτι τὸ ἐμφανισθὲν ὡς ἀναγκαῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπλᾶ τυχαῖα καὶ δτι τὸ δῆθεν τυχαῖον εἶναι μορφή, δπισθεν τῆς ὁποίας κρύπτεται ἡ ἀναγκαιότης, καὶ οὕτω καθ' ἔξῆς» (²).

Γνῶσις κατὰ τὸν διαλεκτικὸν ὑλισμὸν δὲν εἶναι ή ἀντίληψις περὶ πραγμάτων, ἀλλ᾽ ή σύλληψις τῆς κινήσεως, τῆς ἀλλαγῆς, τῆς μεταμορφώσεως καὶ τῆς ἔκαίστουτε κατευθύνσεως αὐτῶν, εἴτε πρόκειται διὰ πράγματα, εἴτε διὰ γεγονότα μιᾶς ἴστορικῆς στιγμῆς. Κατ' αὐτὸν ὅλα ἀλλάσσουν, καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ ζωϊκὰ εἴδη καὶ ή κοινωνικὴ δργάνωσις καὶ αἱ ἀντιλήψεις περὶ τέχνης, περὶ ἡθικῆς, περὶ θρησκείας. Τοῦτο μᾶς βεβαιοῦν ἡ φυσικὴ καὶ ἴστορικὴ ἔρευνα. Ἡ στατικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ Εἶναι ήτο ἐσφαλμένη καὶ δέον νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ τὴν δυναμικήν.

Αἱ μεταβολαὶ αἱ δποῖαι συμβαίνουν εἰς τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ιδέας, ὅξιας αἰσθητικὰς ἢ θρησκίας, κοινωνικὰ συστήματα, εἶναι ἀδιόρθωτοι συχνὰ καὶ ἀνευ σημασίας. Ἔρχεται ὅμιλος μία στιγμή, ὅτε ἡ συσώρευσις αὗτη τῶν μεταβολῶν, ποσοτικῶν κατ' ἀρχάς, ὀδηγεῖ εἰς μίαν ἀλλαγὴν αἰφνιδίαν. Ἡ ἀλλαγὴ αὗτη διεξάγεται κατὰ τὴν μορφὴν θέσις, ἀρμησις, ἀρμησις τῆς ἀρνήσεως. Ἡ πορεία αὗτη εἶναι νόμος ισχύων καὶ διὰ τὴν φύσιν καὶ διὰ τὴν ιστορίαν καὶ διὰ τὴν διάνοιαν. Τὸ ὄντωρ π.χ. ἔχει μίαν μορφὴν σταθερότητος εἰς συνήθη θερμο-

(1) Engels F., Ludwig Feuerbach, Duncker — Ausg. Wien,
Berlin 1927, S. 51.

⁽²⁾ Engels F., ibid. S. 52.

κρασίαν. Ἐὰν ἀρχίσῃ σιγὰ σιγὰ νὰ μεταβάλλεται ἡ θεομοκρασία ἐπὶ ἔλαττον, φθάνει μία στιγμή, δὲ ἀλματωδῶς μεταβάλλεται εἰς ἄλλο πρᾶγμα, τὸν πάγον. Ἐὰν ἡ θεομοκρασία μεταβάλλεται ἐπὶ μεῖζον, τότε τὸ ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς ἀτμόν.

Εἰς τὴν ἴστορίαν μίαν ὠρισμένη κατάστασις τῆς οἰκονομίας ἔχει ὃς ἐποικοδόμημα ὠρισμένας ἵδεις περὶ ἡθικῆς, περὶ τέχνης περὶ ἐπιστήμης. Ἡ κατάστασις τῆς οἰκονομίας ὅμως μεταβάλλεται βαθμιδόν, δὲ θὰ ἔχωμεν καὶ μεταβολὴν τῶν ἵδεων τούτων. Αἱ ἔννοιαι περὶ τῶν πραγμάτων εἶναι ἐπίσης πράγματα μεταβαλλόμενα, διότι αὗται ἔδημουρογήθησαν διὰ ἀμφιρέσεως ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἀφ' οὗ δὲν ὑπάρχουν ἀνεξαρτήτως ἔκεινων, ἀλλ' ἐξ ἔκεινων, ἐφ' ὅσον καὶ ἔκεινα συνεχῶς μεταβίλλονται, μεταβάλλονται καὶ αὗται.

Ἐν τοιαύτῃ Γνωσιολογίᾳ τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Κομμουνισμοῦ εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσσίαν ἔλαβε πληρεστέραν διατύπωσιν. Ο Somerville, ἀποστακεὶς ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Columbia ἵνα μελετήσῃ εἰς Ρωσσίαν τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Κομμουνισμοῦ, ἐκθέτει ταύτην ὃς ἔξης :⁽¹⁾

Τοεῖς εἶναι οἱ βασικοὶ νόμοι τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, ἰσχύοντες καὶ διὰ τὴν Γνωσιολογίαν καὶ διὰ τὴν Ὀντολογίαν.

1. Ὁ Νόμος τῆς πάλης, ἀλληλοεισδύσεως καὶ ἐνότητος τῷ ἀντιθέσεων. Κατ' αὐτὸν πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὅποιον δύναται νὰ παρατηρηθῇ φυσικῶς, νὺν νοηθῇ λογικῶς, ἢ νὰ βιωθῇ συναισθηματικῶς, ἀντιστρέφεται. Τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος εἶναι μονόπλευρος, ὑπεραπλοποιημένη σκέψις περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς ἓνα νόμον τῆς σκέψεως. Ἡ λογικὴ ἀρχὴ Α ἐστὶν Α πρέπει νὰ διορθωθῇ. Ἡ δρυθὴ μιօρφή της εἶναι Α ἐστὶν Α καὶ συγχρόνως οὐκ Α. Τὸ Α, ἐφ' ὅσον ὅλα του τὰ μέρη ενδίσκονται εἰς ἀλλαγὴν συνεχῶς, εἶναι κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν καὶ Α καὶ οὐκ Α.

Οχι μόνον τὰ πράγματα τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ αἱ ἴδεαι ἀκολουθοῦν τὸν νόμον τοῦτον, διότι ἐκάστη τούτων ἔχει μία ὁργανικὴν ἴστορίαν ἐν χρόνῳ, κατὰ τὴν ὅποιαν ἔξειλίχθη.

2. Ὁ νόμος τῆς μεταμορφώσεως τῆς ποσότητος εἰς ποιότητα. Ἡ συσσώρευσις ποσοτικῶν μεταβολῶν φθάνει ἐν ὅριον, δὲ ἀκολουθεῖ ἐν ἄλμα, διὰ τοῦ ὅποιον ἀπὸ τὴν ποσοτικὴν συσσώρευσιν ἀνα-

(1) Somerville J., Soviet Philosophy, a Study of Theory and Practice, New York 1946.

φαίνεται ποιοτική μεταβολή.

3. 'Ο νόμος τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀργήσεως. 'Εκάστη κατάστασις ἢ φάσις ἔξελέξεως νοεῖται ὡς σύνθεσις λύουσα τὰς ἀντιφάσεις τὰς περιεχομένας εἰς τὴν προηγουμένην σύνθεσιν. Καὶ ἡ νέα ὅμως σύνθεσις γεννᾷ πάλιν τὰς ἴδιας ἀντιφάσεις ἐπὶ ἐνὸς διαφόρου ποιοτικοῦ πεδίου.

'Εφ' ὅσον ἢ ἀλλαγὴ εἶναι συνεχής, σημασίαν ἔχει ὅχι κυρίως ἢ «θέσις» κατὰ δεδομένην στιγμήν, ἀλλ' ἢ διεύθυνσις καὶ πιθανὴ ἔκβασις τῶν ἀλλαγῶν, αἵτινες λαμβάνουν χώραν.

'Η δλη αὕτη ἀντίληψις περὶ γνώσεως ἔρχεται νὰ ἀρνηθῇ τὰ θεμέλια τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως καὶ τὰς βασικὰς λογικὰς ἀρχὰς της. Βασικὰς ἔννοιας, ὅπως τῆς ταυτότητος καὶ σταθερότητος, τῆς ὄντότητος καὶ τῆς μορφῆς, τὰς ἀπορρίπτει, ὡς προύποθετούσας τὴν στατικὴν ἀντίληψιν περὶ κόσμου τὴν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους. 'Αντὶ τῆς Γνωσιολογίας καὶ 'Οντολογίας τούτου κηρύσσεται ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν 'Ηράκλειτον, τὸν προφήτην τῆς ἀλλαγῆς καὶ ἀενάου ροῆς.

'Η ἐπιστημονικὴ γνῶσις τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Αριστοτέλους, λέγουν, παρεῖχε μίαν στατικὴν ἀντίληψιν περὶ κόσμου. 'Ἐπίσης ὁ 'Αριστοτέλης, εἰσαγαγὼν τὴν ὑποκατάστασιν τῶν πραγμάτων διὰ τῶν συμβόλων, ἀπησχολεῖτο μὲ σύμβολα ἀντὶ τῶν πραγμάτων. Τὰ λογικὰ ἀξιώματα τῆς ταυτότητος, τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως ἐπεξήτησαν νὰ κυρώσουν τὴν στατικὴν ταύτην ἀντίληψιν θετικῶς, ἀρνητικῶς καὶ διαζευκτικῶς καὶ νὰ ἐκφράσουν τὴν βεβαιότητα, ὅτι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κάτὰ τὸν αὗτὸν χρόνον δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι ὅτι εἶναι. Τὸ Α δηλαδὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ Α καὶ οὐκ Α. Τὰ νεότερα ὅμως ἐπιστημονικὰ δεδομένα μᾶς ἐπληροφόρησαν, λέγουν, ὅτι πᾶν Α ενδίσκεται εἰς διαρκῆ κατάστασιν ἀλλαγῆς. 'Ακριβῶς ἡ ἀναγνώρισις τῆς μεταβολῆς ἐκάστου πράγματος καὶ τῆς ἀντιφάσεως ὡς λογικῶς δυνατῆς ἀποτελεῖ τὴν διαλεκτικὴν πορείαν τῆς νοήσεώς μας καὶ τὴν δρθῆν ἀντίληψιν περὶ γνώσεως. 'Η γνῶσις ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος εἶναι Δογματισμός. Σήμερον ὅμως διερείλομεν νὰ σκεπτώμεθα ἴστορικος καὶ νὰ μὴ πιστοδῷμεν τὴν ἐν χρόνῳ ἀλλαγήν.

'Ἐκ τῆς ἐφρασμογῆς τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ ὑπὸ τὴν ὡς ἀνω μορφὴν κατανοοῦμεν διατὶ ὠρισμέναι ἔννοιαι κατ' αὐτὸν δύνανται νὰ ἔχουν ἐκάστοτε ἄλλο περιεχόμενον. 'Εφ' ὅσον, λέγει, δεχόμενα, ὅτι ζῶμεν εἰς ἓνα κόσμον, δοτις δὲν εἶναι στατικός, αἱ ἔννοιαι δημοκρατία,

έλευθερία, ισότης, δικαιοσύνη ἄλλοτε εἶχον ἄλλο περιεχόμενον, σήμερον ἔχουν ἄλλο καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ ἔχουν πάλιν ἄλλο. Εἶναι ἀπαράδεκτος ἡ διατήρησις τῶν στατικῶν τύπων τῆς νοήσεως. Χρειαζόμεθα, λέγουν, μίαν λογικὴν ὅχι σταθερῶν ἔννοιῶν καὶ ἀτέγκτων νόμων, ἄλλα διαρκῶν μεταμορφώσεων. Πᾶσα Φυποκρατία (Fomicalismus) ἢ Νομοκρατία (Legalismus) εἶναι ἀπαράδεκτος, εἴτε διὰ τὴν ἡθικὴν, εἴτε διὰ τὴν τέγνην, εἴτε διὰ τὴν ἐπιστήμην, εἴτε διὰ τὴν πολιτικὴν ζωήν.

Σύγχρονοι σοβιετικοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὸν Somerville διδάσκουσιν, ὅτι τὸ νῦν εἶναι τις Μαρξιστὴς εἰς τὴν ᾗν δεκάδα τοῦ 20 αἰώνος δὲν σημαίνει ἀπλῶς νὰ ἐπαναλάβῃ, ὅτι εἶπεν ὁ Marx ἔβδομήκοντις ἡ ἐκατὸν χιλιαρίη της προηγουμένως. Νέοι ὅροι ἔχουν ἐμφανισθῆ, ἐν σχέσει μὲ τοὺς ὅποις ωρισμέναι ἀπὸ τὰς πίστεις ἔκείνας δὲν εἶναι πλέον ὅρθαι καὶ ἄλλαι δέον νὰ τροποποιηθοῦν σημαντικῶς, ἀφοῦ καὶ ὁ ίδιος ὁ Marx συνήθιζε νὰ λέγῃ εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, «ἔγῳ δὲν εἶμαι Μαρξιστής». (¹)

Ἐν ῥιτῷ στήψιγμα καὶ πηγὴ τῆς θεωρίας ταύτης ἡτο προφρανῶς ἢ πολιτικὴ σκοπιμότης καὶ πρᾶξις, δὲν παρημελήθη οὐκ ἡττον ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιολόγησίς τις καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς. Οὕτως ἐπεχειρήθη νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ δεδομένα τῆς Φυσικῆς τοῦ ἀτόμου ὡς δικαιοῦντα τοὺς διαλεκτικὸς νόμους. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg, καθ' ἣν ἡ ἀκρίβεια τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς θέσεως τοῦ ηλεκτρονίου γίνεται ἐπὶ διαταραχῇ τῆς πορείας του καὶ ἡ λόγω τῶν μικροκοσμικῶν διαστάσεων ἴκανότης του νὰ εὑρίσκεται κατὰ μίαν ώρισμένην στιγμὴν εἰς μίαν θέσιν καὶ συγχρόνως εἰς ἄλλην ἐθεωρήθησαν, ὅτι κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν καὶ ὀντολογικὴν ἰσχὺν τῶν διαλεκτικῶν ἀρχῶν, καθ' ἀς τὸ A ἐστὶν A καὶ συγχρόνως οὐκ A.

Κρίνοντες τὴν ὅλην περὶ γνώσεως θεωρίαν τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, τὰ ἔξη:

Αὗτη δὲν εἶναι γέννημα τῆς προσπαθείας, δπως ἐρευνηθῆ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα, ἀλλ' ἐπιθυμίας δικαιολογήσεως πολιτικῆς δράσεως. Αὕτη ξητεῖ νὰ στηρίξῃ ἓνα πνευματικὸν Μηδενισμὸν καὶ νὰ κυρώσῃ τὸ λογικὸν χάος. Ἀρχῆθεν οἱ ἀνθρώποι συνεννοοῦνται μεταξύ των μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, εἴτε πρόκειται περὶ πραγμάτων, εἴτε περὶ ἡθικῶν ἀρχῶν, εἴτε περὶ πολιτικῶν ιδεωδῶν. Ὅτε κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ

(¹) op. cit. p. 192.

Εύρωπαικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας εἶχε τεθῆ ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν τὸ ζήτημα, ἐὰν ὑπάρχῃ ἢ οὐχι σταθερὰ γνῶσις, ἀκριβῶς δὲ πνευματικὸς ἀθλος τοῦ Σωκράτους ἦτο, νὰ καταδεῖξῃ διτὶ εἶναι δυνατὴ ἢ ὑπαρξίες «διμολογίας» τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰς αὐτὰς ἐννοίας, αἱ δποῖαι δύνανται νὰ ἔχουν πάγιον δρισμόν⁽¹⁾. Τὸν ἀθλὸν τοῦτον τελειοῖ μετὰ ταῦτα δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς καταδεῖξεως τῶν θεμελίων τῆς νοήσεως τῆς καθολικῶς ὑπαρχούσης καὶ ἐπιφερούσης τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀκριβῶς ἐπιστήμη εἶναι γνῶσις περὶ πραγμάτων, προσώπων καὶ σχέσεων καθολικῶς ἀναγνωριζομένη. Ἡ παγία καταγραφή της εἶναι ἐκείνη, ἥτις μᾶς ἔξασφαλίζει τὴν πρόβλεψιν.

Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἡρακλείτου ὡς πατρὸς δῆθεν τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ καὶ ἡ μνεία τῶν γνωμῶν του περὶ «ἐναντιοδομίας» καὶ «ἐναντιοτροπίας» καὶ διτὶ «πάντα ρεῖ» εἶναι τελείως αὐθιαίρετος. Ἡδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔχομεν σαφῆ ἐμφάνισιν τῆς διαφροδᾶς ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς γνωσιολογίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ. Ὁ Σέξτος⁽²⁾ Ἐμπειρικὸς τονίζει, διτὶ διὰ τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα καὶ πράγματα ὑπάρχει τελεία συμφωνία ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἡράκλειτος, λέγει, ἀρχεται «ἀπὸ κοινῆς τῶν ἀνθρώπων προλήψεως» καὶ ἐμφανίζει ἐκεῖνα τὰ «ἐναντία», διὰ τὰ δποῖα ὅλοι συμφωνοῦν⁽³⁾, διτὶ εἶναι δινολογικῶς ἐναντία, συνεχῶς καὶ οὐχὶ παροδικῶς. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου. Ὁ Ἡράκλειτος διακατέχεται μὲν ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀενάου Γίγνεσθαι, ἡ ἀλλαγὴ διμος παρ⁽⁴⁾ αὐτῷ δὲν διέπεται ἀπὸ τὴν λογικὴν ἀντίφασιν. Ὅλα τὰ διέπει τὸ μέτρον καὶ ἡ τάξις. Τὸ κοσμογονικὸν πῦρ τὸ θεωρεῖ ὡς «ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»⁽⁵⁾. Ἡ θάλασσα «διαχεῖται καὶ μετρεῖται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, δικοῖος πρόσθετη ἥν ἡ γενέσθαι γῆ»⁽⁶⁾. Ὁ ἥλιος ἐπίσης «οὐχὶ ὑπερβήσεται τὰ μέτρα»⁽⁷⁾. Εἰς θεῖος νόμος ὑπάρχει, ἐξ οὗ «τρέφονται πάντες οἱ ἀνθρώπειοι»⁽⁸⁾. Παρὰ τὰς ἀντι-

(1) Ε ε ν ο φ ὁ ν τ ο σ 'Απομνημονεύματα Δ, 6, 1. Ἀριστοτέλος Μετὰ τὰ Φυσικά Μ 4 1078β 27.

(2) Σέξτος Ἐμπειρικοῦ Πυρρωνείων Υποτυπώσεων Α. 210-211.

(3) Παρὰ Κλήμη μεντι, Στρωμ. V 14 σ. 711.

(4) Αὐτόθι σ. 712.

(5) Παρὰ Πλούταρχο, Περὶ φυγῆς 11.

(6) Παρὰ Στοβαῖο, Ἀνθ. III 84.

θέσεις καὶ μεταβολὰς ὑπάρχει εἰς δλα μία «ἀφανῆς ἀρμονίη φανερῆς κρείσσων» (¹).

Συνεχὴς προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συλλάβῃ τὸ βάθος τοῦτο τῶν πραγμάτων.² Εχομεν μεταβολὰς τῶν ἐπὶ μέρους, ή θεώρησις ὅμως τῶν συνόλων δεικνύει, ὅτι αἱ μεταβολαὶ δὲν γίνονται ἀρχούμενος καὶ χαωδῶς, ἀλλ᾽ ἔχουν μίαν κατεύθυνσιν σκόπιμον. Τὸ Γιγνεσθαι ἔχει ωριαμένους προσανατολισμούς. Οἱ ἴδρυται τῆς Φιλοσοφίας μᾶς ἐδίδαξαν ἀκριβῶς νὰ βλέπωμεν τὸ σταθερὸν δλον παρὰ τὰ μεταβαλλόμενα μέρη. Πρὸς τοῦτο ὅμως χρειάζεται μία ἴδιαιτέρα μορφὴ γνώσεως. Οἱ παλαιοὶ ἔξερρριζον συμβολικῶς τοῦτο, ὅταν ὕμιλουν περὶ «τούτου διφθαλμοῦ».

Αἱ ποιότητες δὲν εἶναι προϊόντα αὐξηθείσης ποσότητος, ἵτις εἰς δεδομένην στιγμὴν κάμνει ἐν ἀλλα. Αἱ ποιότητες εἶναι ἀρχαί, καθὼς ἐτόνιζεν ὁ Ἀριστοτέλης. Δὲν εἶναι ἀρνήσεις τῆς ἀρνήσεως, ἀλλ᾽ ὅντότητες ἀλλης σφαιρίας παραπλεύρου πρὸς τὴν τοῦ ποσοῦ μὲ ίδιας μορφὰς ὑπάρχεισαν.

‘Η θετικὴ ἔρευνα μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ή ἀλλαγὴ δὲν ἰσχύει δι³ δλα τὰ πράγματα καὶ σχέσεις. ’Εχομεν τὰ παραμένοντα σταθερὰ καὶ τὰ μεταβαλλόμενα. Διακριβώσεις γενόμεναι πρὸς χιλιετηρίδων, εἴτε ἀστρονομικαί, εἴτε μαθηματικαί, εἴτε τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἰσχύουν μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν δργανικὴν ζωὴν μαρτυρεῖται ἔξελιξις εἰδῶν, ἀλλ᾽ ὅχι μὲ τὸν τύπον τῆς μεταβολῆς εἰς τὰ ἀντίθετά των, ἀλλὰ τῆς ἀνόδου πρὸς τελειοτέρας μορφάς. ’Επειτα δὲν μεταβάλλονται δλα τὰ εἴδη, ἀλλὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἀπαξ ἐμφανισθέντα παραμένουν ἀμετάβλητα.

‘Η ἴστορία τοῦ πολιτισμοῦ μαρτυρεῖ ἐπίσης, ὅτι οἱ ἀνθρώποι σήμερον συγκινοῦνται διὰ τὰς αὐτὰς ἀξίας διὰ τὰς δποίας καὶ πρὸς χιλιετηρίδων. Τὰ πολιτικὰ γεγονότα δὲν χωροῦσι κατὰ τὸν δογματικῶς προκαθοριζόμενον ρυθμὸν τῆς θέσεως, ἀρνήσεως καὶ ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως. ‘Η ἀτομικὴ ζωὴ μᾶς εἶναι περιωρισμένη, ώς καὶ ή γῆνι μᾶς ὑπαρξίες, ἀλλὰ καὶ τὸ γῆνα πράγματα καὶ φαινόμενα ἔχουν ἀνάλογον σταθερύτητα καὶ διάρκειαν, μὴ παρέχονται τὴν μορφὴν ἀενάου μετατροπῆς, εἰμὴ μόνον περιοδικῆς ἐπανόδου τῶν αὐτῶν μορφῶν ὑπάρχεισαν, αἵτινες ἔχουσι πάγια γνωρίσματα.

‘Η σύνδεσις τῆς θεωρίας τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ μὲ φαινόμενά τινα τῆς Μικροφυσικῆς εἶναι αὐθαίρετος ἐπίκλησις φυσικῶν διακριβῶ-

(¹) Παρὰ Ἱππολύτῳ IX 9, 101,

σεων, ενδισκομένων ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς παρατηρήσεως, μὲ πολιτικὰ συνθήματα. Εἰς τὰ συμβάντα τοῦ μικροκόσμου δὲ χρόνος διαδρομῆς τῶν τροχιῶν εἶναι ἀπειροελέχιστος καὶ ἡ ταχύτης ἀπειρομεγίστη, ἐν ὅθι οἱ τρόποι παρατηρήσεως καὶ παραστάσεώς των οἱ ἐκ τοῦ μεσοκύσμου προερχόμενοι δὲν εἶναι οἱ κατάλληλοι. Τὰ μικροφραινόμενα ταῦτα δὲν ἔχουν τὸ μνημονευθὲν διαλεκτικὸν σχῆμα, ἀλλὰ τὸ ἴδιόν των τῆς μικροκοσμικῆς τάξεως.³ Ακόμη καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος δὲν μαρτυρεῖ περὶ χάους, ἀλλὰ περὶ τῆς δυνατότητος συλλίψεως καὶ παραστάσεως φαινομένων ἐν σχέσει πρὸς μεγαλυτέρας συναρτήσεις. Πολὺ διλγότερον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἀπροσδιοριστία θέσεως καὶ ταχύτητος τοῦ ἡλεκτρονίου ως κυροῦσα τὴν ἀρνητικήν πάσης πρᾶξης.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς θεωρίας τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ μὲ τὸν δογματικὸν τῆς τύπον ἀντὶ νὰ ὄδηγήσουν τοὺς ὑπὸ αὐτῆς ἐμπνεομένους εἰς τὸ νὰ συλλαμβάνουν τοὺς ὄρους τῆς κινήσεως, ἀλλαγῆς καὶ ἐκδιπλώσεως τῶν πραγμάτων, ἔχουν δημιουργήσει εἰς αὐτοὺς ἐν εἴδος τροχοπέδης τοῦ πνεύματος. Ως πρὸς τὴν ἔρειναν εἴτε τῆς ἀνοργάνου φύσεως, εἴτε τῆς ὁργανικῆς, εἴτε τῆς τέχνης, εἴτε τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὑποχρεοῦνται οὗτοι νὰ ἀκολουθῶσι δοκιμικῶς τὴν ἀνωθεν προκαθηρισμένην «γραμμήν».

Η θεωρία περὶ γνώσεως ως διαλεκτικῆς πορείας ἔλαβε καὶ ἄλλας μορφάς, πλὴν τῆς τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ. Η ὑπαρξίας ἀντίθεσεων συνεχῶν, ἡ διαδεχομένων ἀλλήλας, διεπιστώθη εἰς πολλὰ πεδία. Εἰς τὸ βιολογικὸν πεδίον ἀναγνωρίζεται ἡ ἐναλλαγὴ ζωῆς καὶ θανάτου τῶν ἀτόμων καὶ ἡ ἀρσις αὐτῆς διὰ τῆς ἀθανασίας τοῦ εἴδους. Εἰς τὸ κοικωνικὸν πεδίον ἀναγνωρίζεται ἡ ἀντίθεσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου τοῦ ἰδρύοντος τὴν πολιτείαν καὶ τῆς πολιτείας ως ἔξουσίας θετούσης τὸ δίκαιον. Ομοία διαλεκτικὴ σχέσις ἀναγνωρίζεται ως ὑπάρχουσα εἰς τὴν τέχνην μεταξὺ ἵδεας διεπούσης ἐν ἔργον τέχνης καὶ καθοριζούσης τὴν μορφήν του καὶ μορφῆς ἐμφανιζούσης τὴν ἵδεαν κατὰ πρῶτον. Επίσης εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ τὴν πολιτικὴν πρᾶξιν ἀναγνωρίζεται μία διαλεκτικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν ἀρχῶν, αἵτινες διέπουσιν αὐτὰς καὶ τῆς γενέσεως καὶ διατυπώσεως τῶν ἀρχῶν ἔπειτα ἀπὸ τὴν θεώρησιν τῶν πράξεων. Καὶ κατὰ τὴν πορείαν τοῦ δλον πνεύματος ἐν τῷ πολιτισμῷ ἔχομεν τὴν ἐναλλαγὴν περιόδων ἵδεοκρατίας καὶ ὑλοκρατίας, θετικισμοῦ καὶ ψωμαντισμοῦ, πίστεως καὶ ἀπιστίας, ἀτομισμοῦ καὶ διαδισμοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω ἥγαγον εἰς τὴν μελέτην τοῦ διαλεκτικοῦ φαινομένου

ώς σταθερᾶς ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος καὶ ἀνεπτύχθη ὅλόκληρος θεωρία περὶ διαλεκτικῆς. ⁽¹⁾

'Η ίδεα τῆς διαλεκτικῆς ως ἀναπτύξεως τῆς γνώσεως ἐν ἀντιφατικῇ πορείᾳ ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου. 'Η πρώτη ἐπίκλησις τῆς διαλεκτικῆς ἐμφανίζεται μὲ τὴν συστηματοποίησιν τῶν δογμάτων, τὰ δόποια αὐξηθεῖντα ἴστορικῶς ἐνεφάνιζον ἀντιθέσεις κατὰ τὴν ἔρευνάν των διὰ τῆς λογικῆς. 'Η ἀνάπτυξις τοῦ μυστικισμοῦ καὶ ἡ διακήρυξις τῆς via negationis ως ἀνωτέρας θρησκευτικῆς γνώσεως ὠδήγησε βαθμηδὸν εἰς τὸν ὑπερτονισμὸν τῆς ὑπάρξεως ἀντιφάσεων εἰς τὴν νόησίν μας κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου, αἱ δόποιαι αἴρονται μόνον διὰ τῆς αηρύξεως τῆς ἀνεπαρκείας της εἰς τὸ πεδίον τοῦτο καὶ τῆς ἐπικλήσεως τῆς μυστικῆς ἐπαφῆς μὲ τὸ ἀπόλυτον. Τοῦτο τὸ βλέπομεν κατ' ἔξοχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Cusanus καὶ Bruno περὶ συμπτώσεως τῶν ἀντιθέσεων (coincidentia oppositorum) εἰς μίαν ὑψηλότεραν ἐνότητα κατὰ τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα γνώσεως, τὴν μυστικήν.

Εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔχομεν ἐπὶ θεολογικοῦ ἐδάφους ἀνανέωσιν τῆς θεωρίας διὰ τῆς καλουμένης «Διαλεκτικῆς Θεολογίας». Αὕτη ἀφοροῦται ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πραγματικότητα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἔχουσαν τὴν βάσιν της εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἀπερόου καὶ πεπερασμένου, ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ. 'Ο Kierkegaard ἐμφανίζει τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν ως διεπομένην ἀπὸ τὴν παραδοξίαν τῶν ἀντιφάσεων (Entweder — Oder) ποὺ διέπουν τὴν ὑπαρξίν τουν καὶ αἱ δόποιαι θὰ τὸν καθίστων ἔρμαιον τοῦ σκεπτικισμοῦ. ² Έκ τῶν ἀντιφάσεων τούτων ὅμως ἔξερχεται, λέγει, μόνον διὰ τῆς πίστεως, ήτις ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτέραν μορφὴν γνώσεως. Διὰ τὴν νόησίν μας εἶναι πλῆρες ἀντιφάσεως πῶς ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ θεὸς αἰώνιος καὶ πρόσωπον ἴστορικόν. Καὶ ὅμως τοῦτο διὰ τῆς πίστεως εἰς αὐτὸν αἴρεται. ³ Επανάληψιν τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἔχομεν σήμερον παρὰ τοὺς θεολόγους Barth, Gogarten καὶ Brunner, οἵτινες ἐπίσης τονίζουν, ὅτι ἡ νόησίς μας συμπλεκομένη εἰς τὰς ἀντιφάσεις της, ἀμφια ως ἀνυψωθῆ εἰς τὴν πίστιν, βλέπει αἰρομένας ταύτας τῇ βοηθείᾳ τῆς χάριτος.

⁴ Έν σχέσει μὲ τὴν προσπάθειαν διαπιστώσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ

(1) Παράβ. Cohen J., *Theorie der Dialektik*, Leipzig 1928. Wüst P., *Die Dialektik des Geistes*, Augsburg 1928. Mack S. *Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart*, Tübingen 1929 — 1931. Liebert A., *Geist und Welt der Dialektik*, 1, Bd Berlin 1929.

διαλεκτικοῦ νόμου εἰς δλην τὴν ὑφὴν τοῦ πνεύματός μας ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι αἱ γενόμεναι διακριβώσεις δὲν αἴρουν τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ συναπτόμενα τῆς ταυτότητος καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως. ‘Απλῶς μὲ τὴν διαρκῆ ἀνακίνησιν καὶ ἔλεγχον ἐπέρχεται αὐτῆσις τῆς γνώσεως καὶ στερέωσίς της κατὰ τὴν φῆσιν τοῦ ‘Ηρακλείτου, καθ’ ἣν «ψυχῆς ἐστι λόγος ἐαυτὸν αὐξῶν»⁽¹⁾.

‘Η ἐν τῷ πολιτισμῷ ἐναλλαγὴ περιόδων ἰδεοκρατίας καὶ πραγματοκρατίας, ἀτομισμοῦ καὶ διαδισμοῦ νοεῖται ὡς προερχομένη οὐχὶ ἀπὸ μίαν ἀξιολογικὴν σχετικοκρατίαν, ἀλλ’ ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ πνεύματος νὰ στρέφεται πρὸς πλείονα συγχρόνως ἀξιολογικὰ πεδία.

‘Ως πρὸς τὴν διαλεκτικὴν Θεολογίαν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι **μπόστρωμά της** εἶναι ἡ τάσις νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἀδυναμία τοῦ λογικοῦ μαζί πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀπολύτου διὰ νὰ ἀφεθῇ μέρος διὰ τὴν πίστιν. ‘Εν προκειμένῳ δημοσίᾳ, ὡς θὺ δείξωμεν εἰς τὰ κεφάλαια περὶ συνολικῆς γνώσεως καὶ περὶ κοσμοθεωρητικῶν κριτηρίων, ἡ θρησκευτικὴ γνῶσις εἶναι ἀρχῆθεν ἄλλου εἶδους ἀπὸ τὴν διὰ συλλογισμῶν κτωμένην.

6. Η ΓΝΩΣΙΣ ΩΣ ΑΝΤΑΥΓΕΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

‘Η ἀνάπτυξις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τῆς ἐρεύνης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶχεν ἐπηρεάσει καὶ τὴν Γνωσιοθεωρίαν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ διατυπωθοῦν ἴδιαζουσαι ἀντιλήψεις περὶ γνώσεως.

‘Η διαπίστωσις, ὅτι ἡ πνευματικότης τοῦ ἀνθρώπου ἐγεννήθη διὰ τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς, ἐν ᾧ ἡ μονήρης ὑπαρξίας του τὸν κρατεῖ εἰς κατάστασιν ζωώδη, ἔκαμε νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων προσώπων ἐπαφῆς ἐπίδρασις πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ γνωστικοῦ φαινομένου.

Εἶναι γεγονός, ὅτι τὸ «σὺ» βοηθεῖ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ «ἐγὼ» καὶ εἰς τὴν κινητοποίησιν τῶν ἀντιληπτικῶν του δυνάμεων. ‘Ακόμη καὶ τὰ πράγματα κατὰ τὴν πρωτόγονον κατάστασιν νοοῦνται ὡς πρόσωπα καὶ ἀποδίδονται εἰς αὐτὰ ἴδιότητες προσώπων, ὅπως βλέπομεν μὲ τὸν διαχωρισμὸν των εἰς ἀρσενικό, θηλυκὰ καὶ οὐδέτερα. Διεπιστώθη προσέτι, ὅτι ἡ ὁργάνωσις τῆς δμάδος καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἰδρυομένη

(1) Ἀπόσπ. 115 Diels.

διάρθρωσις ἀντανακλᾶ ἐπὶ τῆς νοήσεως τῶν ἀτόμων. Ὡς διάκρισις τῶν θεσμῶν καὶ ἀξιωμάτων ἀπὸ τὰ πρόσωπα ὁδήγησεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀφηρημένων ἔννοιῶν ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς παραστάσεις. Παρετηρήθη ἀκόμη, ὅτι ὁ χαρακτήρας ἐνὸς λαοῦ, ὁ φυλετικὸς τύπος, ὁ βαθμὸς πολιτικῆς του ἔξελιξεως, αἱ διαρκεῖς ἀνάγκαι ὑπάρχεις του προσδιορίζουν τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὰς βασικὰς ἀντιλήψεις του. Ἐπειτα ἡ παγιοποιημένη γλῶσσα καὶ τὰ καθωρισμένα μέσα ἐκφράσεως ἐπηρεάζουν ἐκάστοτε τὴν γνῶσιν. Ἔγγυησις τέλος περὶ τοῦ κύρους ἔκινστης γνώσεως εἶναι ἡ ἀποδοχὴ της ἀπὸ μίαν διμάδα ἀνθρώπων καὶ ἡ περὶ αὐτῆς δμολογία τῶν μελῶν τῆς διμάδος.

Τὸ ἀνωτέρω ἐγέννησαν τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ λογικόν μας εἶναι δημιούργημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, «la raison est fille de la cité» (¹), κατὰ τὴν φήσιν τοῦ D u p r a t, ἥ δὲ παραλλαγὴ τῶν κοινωνιῶν προκαλεῖ παραλλαγὴν τῶν μορφῶν γνώσεως. Γνῶσις, λέγουν, εἶναι ἡ ἀντανάγεια τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως ἐπὶ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀποτύπωσις αὐτῆς ἐπὶ τὴν τελευταίαν. Ἀλλη κοινωνικὴ ὁργάνωσις γεννᾷ ἄλλον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Δὲν ὑπάρχει καθολικὸν γνωστιολογικὸν a priori, ἀλλὰ κοινωνικόν, τὸ δποῖον διαμορφοῦ τὰ ἐκάστοτε ἀτομα.

Ἡ ἀντίληψις αὗτη περὶ γνώσεως εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον γέννημα τῆς Ἰστοριοκρατίας (Historismus), τῆς ἴσχυσάσης κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἰστορικῶν σπουδῶν, ἥτις ἐδίδαξεν, ὅτι ἐκάστη ἐποχὴ δέχεται κάτι ὡς ἀληθές, τὸ δποῖον θὰ παύσῃ νὰ πιστεύεται ὡς τοιοῦτο εἰς ἄλλας. Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ τῶν φιλοσόφων οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἔλεγεν, εἰ μὴ ἡ ἐκφρασις τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ πνεύματος μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς. Θεωρητικοὶ θεμελιωταὶ ὅμως ἐγένοντο κατὰ μὲν τὸν παρελθόντα αἰῶνα οἱ Marx καὶ Engels μὲ τὴν διδασκαλίαν των περὶ Ἰδεολογίας καὶ ὁ Nietzsche μὲ τὸ ἔργον του περὶ «Ἅγεαλογίας τῆς Ἡθικῆς», κατὰ δὲ τὸν παρόντα αἰῶνα οἱ κοινωνιολόγοι Durkheim, Scheler, Mannheim καὶ Sorokin, οἵτινες διὰ τῶν ἔργων των ἐθεμελίωσαν ἴδιον ἐπιστημονικὸν κλάδον, τὴν Κοινωνιολογίαν τῆς γνώσεως (Soziologie des Wissens, sociologie de la connaissance).

Ο Μ a r x εἰς τὸ ἔργον του «Συμβολὴ εἰς τὴν κοινωνὴν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» εἶχε διδάξει, ὅτι αἱ ἰδέαι, πολιτικαί, θρησκευ-

(¹) D u p r a t G., Psychologie sociale, Paris 1920, p. 180.

τικαί, καλλιτεχνικαί, φιλοσοφικαί, δὲν ἀλλάσσουν μόνον κατὰ ἐποχάς; ἀλλ' εἶναι διάφοροι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν. Εἶναι ἔκαστοτε ἄπλοῦν ἐποικοδόμημα (*Überbau*) τῆς οἰκονομικῆς ὁργανώσεως μιᾶς κοινωνίας. Μόλις ἡ ὁργάνωσις αὕτη ἀλλάξῃ καὶ ἀλλάξῃ καὶ ἡ διάρθρωσις τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλάσσουν καὶ αἱ ἴδεαι⁽¹⁾. Ἀκόμη καὶ αὐταὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ὡς πρὸς τοὺς σκοπούς των καὶ τὸ περιεχόμενόν των προσδιορίζονται μόνον ἀπὸ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Αἱ ἴδεαι, αἱ κατηγορίαι εἶναι τόσον ὀλίγον αἰώνιοι, ὅσον αἱ κοινωνικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις, τὰς ὅποιας ἐκφράζουν⁽²⁾. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μὴ δμιλῶμεν διὰ ἴδεας, ἀλλὰ διὰ «*'Ιδεολογίας*» παραλλασσούσας ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν.

Ο Nietzsche μὲ τὸ ἔργον του «*Γενεαλογία τῆς ἡθικῆς*» ὑπεστήριξεν, δτι ὠρισμένη κοινωνικὴ κατάστασις γεννᾷ εἰς ὠρισμένην κοινωνικὴν τάξιν ὠρισμένας ἴδεας, αἵτινες ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ψευδεῖς. Αἱ ἀξίαι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἀγάπη, ἡ πτωχεία, ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ καταδίκη τοῦ πλούτου, τῆς δυνάμεως, τῆς ὑπερηφανείας, τοῦ μαχητικοῦ πνεύματος προηλθον ἀπὸ φθόνον τῆς τότε κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως τῶν δούλων, οἵτινες τὰς ἴδιας κακίας ἐκήρυξαν ὡς ἀρετὰς καὶ τὰς ἀρετὰς τῆς ἰδινούσης τάξεως ὡς κακίας⁽³⁾.

Ο Durkheim εἰς τὸ ἔργον του «*Αἱ στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς*» τονίζει, δτι αἱ λογικαὶ κατηγορίαι καὶ μορφαὶ σκέψεως προηλθον ἐκ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ λογικὴ ταξινόμησις τῶν ἐννοιῶν εἰς γένη καὶ εἴδη προηλθεν ἀπὸ τὸν τρόπον ὁργανώσεως τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος καὶ διακρίσεως ἐν αὐτῇ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, ἥτις προβάλλεται εἰς τὴν σκέψιν μας καὶ τὴν διαμορφοῦ ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου⁽⁴⁾. Ως ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος τούτου λέγει, ἔχομεν τὴν παραλλαγὴν τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν. Ἡ γλῶσσα προσέτι, τονίζει, δημιουργηθεῖσα ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι ἡ παρέχουσα εἰς ἔκαστον ἀτομού τὰς ἐννοίας καὶ τὴν διάρθρωσιν

(¹) Marx K., *Contribution à la critique de l'économie politique*, trad. française par L. Lafargue, Paris 1928 p. 4—7.

(²) Marx K., *La misère de la philosophie*, 3. éd. Paris 1922 p. 125.

(³) Nietzsche F., *Genealogie der Moral*, Krönerausg. S. 312—313, 318—319, 308—309.

(⁴) ibid. p. 618—622.

των⁽¹⁾, ὅτινα ἐπίσης παραλλάσσουν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν.

Ο Schele^r εἰς τὸ ζῷον του «Ἄλι μορφαὶ γνώσεως καὶ ἡ κοινωνία» τονίζει, δτι αἱ Ἰδέαι καὶ αἱ ἀξίαι προσδιορίζουν τοὺς πολιτισμούς. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὰς ὑπάρχουν οἱ «πραγματικοὶ παράγοντες», οἵτινες προέρχονται ἀπὸ τὰς παρορμήσεις καὶ τὰ ἔνστικτα (πειναν, γενετήσιον δρμήν, ἐπιθυμίαν πρὸς δύναμιν) ἐκάστης ὅμιδος καὶ τῶν μελῶν της. Άλι Ἰδέαι μόναι των εἶναι ἄνευ δυνάμεως. Μόνον ἐάν συνδεθοῦν μὲ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ὅμιδικὰς τάσεις, πραγματοποιοῦνται. Άλλως παραμένουν οὐτοπίαι. Βεβαίως οἱ παράγοντες ὑπάρχεισαν δὲν δημιουργοῦν τὰς Ἰδέας, τοὺς δίδουν ὅμως δύναμιν πρὸς πραγματοποίησιν των. Όμοιως αἱ πλάναι, αἱ ψευδαισθήσεις καὶ αἱ προλήψεις ἔχουν κοινωνικὴν προέλευσιν.

Μορφαὶ γνώσεως προσδιορίζομεναι ἀπὸ τὴν κοινωνίαν εἶναι, λέγει, αἱ ἔξης ἐπτά: 1. ὁ μῆθος καὶ ὁ θρύλλος, 2. ἡ γνῶσις ἡ κατατεθειμένη εἰς τὴν γλῶσσαν, 3. ἡ θρησκευτικὴ γνῶσις, εἴτε ἡ διάχυτος, εἴτε ἡ καθωρισμένη διὰ δογμάτων, 4. οἱ βασικοὶ τύποι μυστικισμοῦ, 5. ἡ φιλοσοφικομεταφυσικὴ γνῶσις, 6. ἡ θετικὴ γνῶσις τῶν ἐπιστημῶν, 7. ἡ τεχνολογικὴ γνῶσις⁽²⁾.

Ολοι αὗτοὶ οἱ τύποι καὶ μορφαὶ γνώσεως τροποποιοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν δργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς ὅμιδος εἰς τὴν ὅποιαν γεννᾶται μία γνωσιολογικὴ διδασκαλία. Ω παραδείγματα ἀναφέρονται πολλά. Ο Μονοθεῖσμὸς τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν προῆλθεν ἐκ τῆς παρ^τ αὐτοῖς ισχυούσης δεσποτικῆς μοναρχίας. Ο Πολυθεῖσμὸς ἀντιθέτως τῶν Ἑλλήνων ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν κατάτμησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς πολλὰς δημοκρατίας. Ακόμη καὶ ἡ Πλειονοκρατία (Pluralismus) τῶν Πλατωνικῶν ἰδεῶν καὶ ἡ Μονοκρατία (Monismus) τῆς Νεοπλατωνικῆς διδασκαλίας εἶναι μία ἀναγκαία ἔξελιξις λόγῳ τῆς πολιτικῆς μεταπτώσεως ἐκ τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν μοναρχίαν. Η Μεσαιωνικὴ ἀντίληψις περὶ κόσμου, ὡς ἔχοντος βαθμίδας ιεραρχημένας, σχετίζεται μὲ τὴν φεουδαρχικὴν κοινωνικὴν δργάνωσιν εἰς τάξεις καὶ συντεχνίας. Η κοσμολογία καὶ ψυχολογία τοῦ Descartes σχετίζεται μὲ τὴν ἀπολυταρχίαν. Ο Deismus καὶ ἡ περὶ

(1) Durkheim E., Les formes élémentaires de la vie religieuse, 2. éd Paris 1925 p. 17—28, 627—628.

(2) Schele^r M., Die Wissensformen und die Gesellschaft, Leipzig 1926, S. 59—61.

θεοῦ ἀντίληψις, ὡς ἐνὸς μηχανικοῦ κατασκευάσαντος τὸν κόσμον κατὰ τόσον τέλειον τρόπον, ὅστε νὰ δύναται νὰ λειτουργῇ χωρὶς τὴν θείαν διεύθυνσιν, καὶ ἔγκαταλείφαντος αὐτὸν ἐλεύθερον ἀνευ ἐπειβάσεως τῆς προνοίας καὶ ἀνευ θαυμάτων, σχετίζεται, λέγουν, μὲ τὴν ἐν Εὐρώπῃ δλονὲν τελειοτέραν ἔξελιξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τὸ δόγμα τῆς ισορροπίας εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν. ‘Η θεωρία τοῦ συμβολαίου πρὸς δημιουργίαν τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ δικαίου προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐπικρατήσασαν Ἐμποριοκρατίαν, καθ’ ἣν αἱ συμβάσεις καὶ συμφωνίαι ἔχαρακτήριζον τὴν ὅλην οἰκονομικὴν ζωήν. Βραδύτερον ἢ ἰδέα τοῦ ἐμπορικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ συναγωνισμοῦ ἐγέννησε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως εἰς τὴν φύσιν καὶ τῆς πάλης τῶν τάξεων εἰς τὴν κοινωνίαν. ‘Η διδασκαλία τοῦ Kant, ὅτι ὁ νοῦς διὰ τῆς a priori δργανώσεως του γεννᾷ τὴν τάξιν καὶ εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὸν ἡθικὸν κόσμον, προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δργανώσεως, ποὺ ἀνέπτυξεν ἢ Πρωσσία, δημιουργίασα πρώτη ἔξ δλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν κοινωνικὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν⁽¹⁾.

‘Η ἐπιλογὴ καὶ ἡ προτίμησις κατὰ τὴν ἔρευναν, λέγει ὁ Scheler, καθορίζεται ἀπὸ κοινωνικὰ αἴτια, διότι ὁ πίναξ ἀξιῶν ὁ ἴσχυων εἰς ἐκάστην κοινωνίαν καθορίζει ταύτας. Ἐπίσης ἡ μορφὴ λειτουργίας τιῶν γνωστικῶν ἐνεργειῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν δργάνωσιν. Ἐμφανίζεται προσέτι ἡ αὐτὴ ἀντίληψις καὶ ἰδέα εἰς ὅλας τὰς σφαίρας πολιτισμοῦ, οἰκονομικῆς, ἐπιστημονικῆς, καλλιτεχνικῆς, ἡθικῆς, θρησκευτικῆς. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα π.γ. ἔχομεν τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας ἐναντὶ τῆς συντεχνιακῆς οἰκονομίας, τὴν ἔρευναν ἐπὶ μέρους φαινομένων ἐναντὶ τῶν μεταφυσικῶν κατασκευῶν τῆς Σχολαστικῆς Φιλοσοφίας, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπογραφίας ἐναντὶ τῶν παλαιῶν τυπικῶν θεμάτων τῆς τέχνης, τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀτομικῆς εὑθύνης ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐναντὶ τῆς ἰδέας τῆς διὰ τῆς Ἐκκλησίας σωτηρίας, τὴν ἐλεύθερίαν τῆς συνειδήσεως πρὸς σχηματισμὸν ἀντιλήψεως περὶ θείου ἀναλόγου τῆς πνευματικῆς ἀγαπτύξεως ἐκάστου ἐναντὶ τῆς παλαιᾶς δογματικῆς ἐπιβολῆς⁽²⁾.

Ο Μαννίτης εἰς τὸ ἔργον του «*Ιδεολογία καὶ Οὐτοπία*» ἐπιφέρει μίαν διόρθωσιν εἰς τὴν περὶ Ἰδεολογίας θεωρίαν τοῦ Μαρκ.

(1) ibid. S. 56—57.

(2) ibid. p. 55, 482—484.

Τονίζει, ότι ίδεολογίαι δὲν είναι μόνον αἱ ίδεαι καὶ ἀντιλήψεις αἱ ἐπηρεαζόμεναι ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς τάξεις, τὰς ἐκ τῆς οἰκονομίας γεννηθείσας, ἀλλὰ καὶ αἱ κηρυττόμεναι ἀπὸ πᾶσαν ὠργανωμένην κοινωνικὴν ὅμαδα, τείνουσαν εἰς πραγματοποίησιν ὠρισμένων σκοπῶν. Ὁ τρόπος διαμορφώσεως καὶ ἡ πορεία ἐξελίξεως μιᾶς ὅμαδος προσδιορίζει τὴν μορφὴν τῶν ίδεων της. Ἐνώσεις ἐπαγγελματικαί, ὅμαδες ίδεολογικαί, σύλλογοι καὶ σύνδεσμοι γεννηθέντες ἀπὸ ὠρισμένας ἀνάγκας ἐκπροσωποῦν ίδεας καὶ πεποιηθεῖσις, τῶν δποίων ἡ ὑφὴ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς δρους, οἵτινες τοὺς ἐγέννησαν. Αἱ ίδεαι καὶ ἀντιλήψεις αὗται ἐξαρτῶνται ὡς πρὸς τὸ κῦρος των ἀπὸ τὰς πραγματικὰς σχέσεις ποὺ τὰς παρήγαγον. Αὗται είναι σχετικαί, ἡ σχετικότης των ὅμως δὲν ἔχει τὴν μορφὴν τῆς ίδεολογίας ποὺ ὠρισεν δ Marx. Ἰσχύουν καὶ ἀληθεύουν πλήρως διὰ τὴν ὠρισμένην πραγματικότητα ἐκ τῆς δποίας προηλθον. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ θεωρία του αὗτη ἀπεκλήθη ἀπὸ τὸν ἕδιον *Σχεσιοκρατία* (Relationalismus) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὴν *Σχετικοκρατίαν* (Relativismus) τὴν διδάσκουσαν, ὅτι πᾶσα ίδεα παύει ἀληθεύουσα μὲ τὸν χρόνον⁽¹⁾.

Ο Sorokin εἰς τὸ τετράτομον ἔργον του «Κοινωνικὴ καὶ Πολιτικὴ δυναμικὴ» τονίζει, ὅτι οὐχὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ὅμαδος ἀλλ᾽ ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ταύτης, ὑπάρχων πρωταρχικῶς εἰς αὐτήν, είναι ὁ προσδιορίζων τὰς ίδεας της. Μία δμὰς π. χ. ἔχουσα πνευματοκρατικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τὸν μὲν κόσμον θεωρεῖ ὡς πνευματικὴν οὐσίαν διὰ δὲ τὴν πρᾶξιν διδάσκει τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν εἰς τὰς πνευματικάς. Ἀλλη δμὰς ἔχουσα αἰσθητοκρατικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι θεωρεῖ τὸν κόσμον ὡς ὕλην, ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν δὲ τονίζει τὴν πρωταρχικὴν φροντίδα διὰ τὴν ἴκανοποίησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. Ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ἀποτελεῖ τὴν μείζονα ἐκ τῶν προκειμένων προτάσεων, δυνάμει τῆς δποίας γεννῶνται ἀναγκαίως συμπεράσματα ἀνάλογα, ἀπαρτίζοντα τὸ σύστημα ίδεων ἐνὸς πολιτισμοῦ. Τὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας είναι ἀρχῆθεν τεθειμένα δμοῦ μὲ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας ὑπάρχουν παραλλήλως ὅλα τὰ συστήματα ἀληθειῶν, ἐπιβάλλεται δὲ ἡ ἰεράρχησίς των διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἔνορατικοῦ στοιχείου ὑπὲρ τὰ ἄλλα ὡς συντελοῦντος εἰς τὴν ὅλοκλήρωσιν⁽²⁾.

(1) Mannheim K., Ideologie und Utopie, Bonn 1929 S. 32—34.

(2) Sorokin P., Social and Cultural Dynamics, New York 1941, 4. vol. chap. XVI.

Κρίνοντες τὴν ὅλην ἀντίληψιν περὶ γνώσεως ως ἀνταυγείας τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἕξῆς:

‘Η σημασία τοῦ «σὺ» διὰ τὴν διέγερσιν τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τοῦ «ἔγώ» καὶ ὁ ρόλος τῆς ὅμιλος διὰ τὴν ἐκδίπλωσιν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας εἶναι ἀναμφισβήτητος. ‘Ο ἴσχυρισμὸς ὅμως, ὅτι ἡ ἐν κοινωνίᾳ ζωὴ ἐδημιούργησε τὴν λογικήν μας ὑπόστασιν, ὅμοιάζει μὲ τὸ νὰ ἴσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ ἀὴρ ἐδημιούργησε τοὺς πνεύμονάς μας. Βεβαίως ἐπίδρασις τῶν μορφῶν πολιτικῆς ὁργανώσεως ἐπὶ τῶν μορφῶν γνώσεως ἀσκεῖται πάντοτε καὶ ἐπιζητεῖται, ὅπως ὠρισμέναι κοινωνικαὶ ἀρχαὶ μεταφέρωνται εἰς ἄλλα γνωσιολογικὰ πεδία. ‘Ανέκαθεν ὅμως κατεβλήθη προσπάθεια ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς, ὅπως ἡ τάσις αὗτη καταπολεμήται.

‘Η περὶ «ἰδεολογιῶν» διδασκαλία τῶν Marx καὶ Nietzsche, εἶναι ἀπορριπτέα. ‘Απαίτησις τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ διατυπώῃ προτάσεις ἀναγνωριζομένας συνεχῶς ἀπὸ ὅλους. ‘Η ἴδεολογία εἶναι διορυφόρος τῆς ἐπιστήμης, εἶναι κάτι ὑποδεέστερον ἀπὸ αὐτὴν ἐμφανιζομένη, ὅταν ἔχωμεν ὑπερτροφίαν τῆς τάσεως πρὸς δρᾶσιν. Πρέπει ὅμως νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῆς «θελήσεως πρὸς δύναμιν» (Wille zur Macht) καὶ «τῆς θελήσεως πρὸς ἀλήθειαν» (Wille zur Wahrheit).

‘Ο ἴσχυρισμὸς τοῦ Marx, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετικὴ πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν δποίαν ἀνήκει ὁ γνωρίζων, δύναται νὰ στραφῇ κατ’ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου. Τὴν γνώμην του, ὅτι μόνον ἴδεολογίαι ὑπάρχουν καὶ ὅχι ἀπόλυτοι ἀλήθειαι, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐπίσης ως ἴδεολογίαν. ‘Ο ἴσχυρισμός, ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια διὰ μίαν κοινωνίαν ἀστικῶς ὠργανωμένην καὶ ἄλλη διὰ μίαν προletαριακῶς, εἶναι ἀσύστατος, διότι ἡ φυσικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ γνῶσις εἶναι ἀσχετοὶ πρὸς τὴν κοινωνικὴν ὁργάνωσιν. Διὰ τῆς ἐπιστήμης γνωρίζομεν ἔκεινο, τὸ δποῖον ὑπάρχει ἀχρόνως εἰς τὴν φύσιν, ἀσχέτως πρὸς ἡμᾶς. ‘Η ἀλήθεια τούτου μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ Εἶναι. ‘Ἐκεῖ στηρίζεται ἡ δυνατότης μιᾶς «ὅμολογίας» γνωμῶν μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων πάντων τῶν λαῶν πασῶν τῶν ἐποχῶν. ‘Η «ὅμολογία» ὅμως αὗτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Φυσικὴν ἢ τὰ Μαθηματικά, ἀλλ’ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀξιολογικὴν γνῶσιν. ‘Οταν συναντῶνται καὶ συμβιοῦν “Ελληνες καὶ Αὐστραλιανοί, Ἰάπωνες καὶ Σουηδοί, Αἰγύπτιοι καὶ Ἀμερικανοί, Νεοζηλανδοί καὶ Τούρκοι, ἢ συμβίωσίς των εἶναι δυνατή, διότι πιστεύουν εἰς ὡρισμένους εἴδοντας συμπεριφορὰν καὶ εἰς ὠρισμένας ἡθικὰς ἀξίας, τὰς ὑποίας

θεωροῦν αὐτονοήτους καὶ τὰς παραδέχονται ως ἀληθεῖς. Ἀναγνωρίζουν δηλαδὴ κοινὰς ἀληθείας, καίτοι προέρχονται ἀπὸ κοινωνίας μὲ τόσον διάφορον δργάνωσιν.

‘Ο ἴσχυρισμὸς τῆς Ἰστοριοκρατίας, ὅτι ὅλαι αἱ ἀντιλήψεις ἄλλασσον μὲ τὸν χρόνον, ἔχει πηγὴν τὴν πίστιν εἰς τὴν πρόοδον. ‘Ο Σομτε εἶχε διδάξει, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης προοδεύει διατρέχουσα τοία στάδια ἐξελίξεως καὶ ἀνόδου, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικὸν καὶ τὸ θετικόν. Μόνον τῆς θετικῆς βαθμίδος αἱ ἰδέαι εἶναι, λέγει, ἀληθεῖς. Αἱ τῶν ἀλλων εἶναι ψευδεῖς. Παραβλέπει ὅμως δι Σομτε, ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ εἴγαι λογικῶς συνεπής, δὲν πρέπει νὰ σταθῇ εἰς τὸ θετικὸν στάδιον. Πρέπει νὰ δεχθῇ, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβαθῇ καὶ τοῦτο μὲ τὴν σειράν του.

‘Ἐν προκειμένῳ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄλλη. ‘Ως ἀνεπτύξαμεν καὶ ἀνωτέρω, αἱ τρεῖς τάσεις, ἡ θρησκευτική, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ θετική, διάφοροι ποιοτικῶς ἀπὸ ἄλλήλων, εἶναι διαρκῶς παροῦσαι εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ ἡ μία τὴν ὕπαρξιν τῶν ἄλλων.

Πᾶσα μεγάλη δημιουργία εἴτε εἰς τὸ θρησκευτικόν, εἴτε εἰς τὸ φιλοσοφικὸν πεδίον εἶναι πλήρης αἰωνίας ἀξίας. ‘Ἐχει δίκαιον νὰ παρατηρῇ δι Κανελλόπουλος, ὅτι «οἱ μεταφυσικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Leibnitz καὶ τοῦ Kant δὲν ἀπαρχαιοῦνται ως ἡ χημεία τοῦ Lavoisier, ἡ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος καὶ ἐν γένει ἡ θετικὴ ἐπιστήμη, ἡ δποία ὑπόκειται εἰς πρόοδον καὶ ἐξελίξιν»⁽¹⁾.

Διαρκὴς ἄλλαγὴ καὶ πρόοδος ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν ἔξωτερικὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν (Zivilisation). ‘Ο ἔσωτερικὸς ὅμως πολιτισμὸς (Kultur) δὲν ὑπόκειται εἰς πρόοδον ἀναλόγως τῶν παρερχομένων ἐτῶν. Εἰς ἑκάστην ἔκφανσίν του δύναται νὰ παρουσιάζῃ ἀπόλυτον τελειότητα. Εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ἔχει ἔκδηλώσεις καὶ δημιουργίας, αἱ δποῖαι εἶναι ἀνυπέρβλητοι. Βεβαίως ἐὰν συγκρίνωμεν τὴν Κεκρόπειον ἀμαξαν μὲ τὸ αὐτοκίνητον, ἢ τὸν λύχνον τοῦ Δημοσθένους μὲ τὸν ἡλεκτρικὸν λαμπτῆρα, βλέπομεν πρόοδον καὶ ἐξελίξιν. ‘Ἐὰν συγκρίνωμεν ὅμως ἐν ποίημα τοῦ Ἀλκμᾶνος μὲ ἐν τοῦ Τεππυσον, ἢ τὴν Στωϊκὴν πρὸς τὴν Καντιανὴν Ἡθικήν, δὲν δυνάμεθα νὰ δικλίσωμεν περὶ προό-

(1) Κανελλόπουλος Π., ‘Η κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας’, Αθήναι 1932 σ. 16.

δου. ‘Ομοίως ἔὰν συγκριθῇ ἡ θυσία τοῦ Λεωνίδου μὲ τὴν θυσίαν τοῦ Διάκου, δὲν ὑπάρχει πρόοδος, ἀλλ’ ἐκάστη ἐκ τῶν δύο πράξεων εἶναι τελεία ἐν τῇ ἴδιαιτερότητί της.

Βεβαίως παραμένει τὸ ζήτημα μήπως ἡ ἡθικὴ συνείδησις αἰσθάνεται τώρα ἀνησυχίας περὶ πράγματα διὰ τὰ ὅποῖα βραδύτερον θὰ ἀδιαφορῇ, ἢ μήπως ἄλλαι εἶναι αἱ τύψεις κατὰ λαοὺς καὶ ἐποχάς. Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται μὲ τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ σχετικὸν τῶν ἀξιῶν. Πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀξίας σχετικὰς καὶ ἀξίας ἀπολύτους. ‘Υπάρχουν ἵμεώδη διῶροισμένους κύκλους πολιτισμοῦ, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἀπόλυτοι ἀξίαι, αἱ ὅποιαι δὲν ἀλλάσσουν μὲ τὰς ἐποχὰς καὶ τοὺς λαούς. ‘Ακόμη προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἔξωτερης γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῶν πραγμάτων ἡ σχετικότης τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἴδεων δὲν εἶναι ἀπόλυτος. ‘Εχομεν βεβαίως μίαν αὐξησιν εἰς ἐκάστην γνῶσιν, ἀλλ’ ἔχομεν καὶ ἐπιστημονικὰς γνώσεις σταθεράς, αἱ ὅποιαι ἀφ’ ὅτου ἐτέθησαν πρὸ χιλιετηρίδων ἔξακολουθοῦν νὰ ἴσχύουν. ‘Η ἀρχὴ τοῦ ‘Αρχιμήδους καὶ οἱ νόμοι τοῦ μοχλοῦ δὲν θὰ μεταβληθοῦν ποτέ. Μαθηματικαὶ σχέσεις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου κηρυχθεῖσαι ἴσχύουν καὶ θὰ ἴσχύουν. Αἱ μετρήσεις μὲ τὰς ὅποιας ἔκφραζονται αἱ πραγματικαὶ ἴδιότητες εἶναι πέρα παντὸς ἴστορισμοῦ. Μεταβολαὶ γένονται εἰς ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις, αὗται ὅμως δὲν εἶναι μαρτυρία περὶ ἀλλαγῆς πάσης γνώσεως κατὰ ἐποχάς, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε σύλληψιν πολλῶν ζητημάτων ὑπὸ δλονὲν εὑρυτέρας προοπτικάς.

‘Η ἐν κοινωνίᾳ ζωὴ ἀποτελεῖ βεβαίως τὸ πεδίον ἐκδιπλώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔκφρασις τῆς ὅλης ὁργανώσεως τοῦ ἀνθρώπου. ‘Η δρμὴ πρὸς γνῶσιν μὲ τὰς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς γνωστικὰς λειτουργίας εἶναι παράλληλος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν δρμὴν πρὸς κοινωνίαν μὲ τὰς ποικίλες μορφὰς ἐκδηλώσεώς της. ‘Η ἔξαρτησις καὶ ὑπαγωγὴ τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν δευτέραν εἶναι εἰς Sociologismus μὲ δλα τὰ συναιρῆ ἐπακόλουθα καὶ μιονομερείας, τὰ ὑπάρχοντα εἰς πάντα — ισμόν.

‘Η ὅλη θεωρία περὶ γνώσεως ὡς ἀνταύγειας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐμπρανίζει μίαν συγκεχυμένην ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐννοίας τῆς γνώσεως καὶ τῶν εἰδῶν ταύτης. Δὲν διεξάγεται κατὰ ὅμοιον τρόπον, οὕτε ἔχει, τὸ αὐτὸ κύρος καὶ ἀλήθειαν γνῶσις, τῆς ὑποκείμενον εἶναι μῆθοι καὶ θρύλοι, συμβολικαὶ ἔκφρασεις, ἀντιλήψεις περὶ ἡθικῆς ζωῆς, περὶ πολιτικῆς δράσεως, περὶ ὕδατος, περὶ θείου περὶ ὑλικῶν πραγμάτων.

Ἄκριβῶς ἡ διασάφησις τοῦ ἴδιαζοντος, ποὺ ἐμφανίζει ἕκαστον εἶδος γνώσεως, ἐπιβάλλεται πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως.

Τοῦτο δὲ ἐπιχειροῦμεν εὐθὺς κατωτέρω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ